

М. П. Корчагін,
здобувач Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

УДК 347.23

ДОБРОСОВІСНЕ НАБУТТЯ ОБТЯЖЕНОГО МАЙНА ВІД НЕУПОВНОВАЖЕНОЇ ОСОБИ (НА ПРИКЛАДІ ЗАСТАВЛЕНОГО РУХОМОГО МАЙНА)

Стаття присвячена дослідженню правовідносин добросовісного набуття заставленого рухомого майна. Аналізуються теоретичні та практичні проблеми у цій сфері правового регулювання, обґрунтовано вирішення конфлікту між інтересами обтяжувача та набувача майна.

Ключові слова: добросовісний набувач, презумпція добросовісності, застава, застава-держатель, припинення обтяжень.

Інтенсифікація та ускладнення цивільного обороту зумовили закріплення у приватноправових кодифікаціях інституту добросовісного набуття майна від неуповноваженої особи, призначення якого полягає у вирішенні конфлікту між інтересами первісного власника та добросовісного набувача речі. Разом з тим, на сьогодні, очевидно, що не менш важливим з економічного погляду є розв'язання конфлікту між добросовісним набувачем та обтяжувачами майна. Серед останніх особливе місце посідають застава-держатель, оскільки з належним захистом їхніх інтересів безпосередньо пов'язана ефективність кредиту як одного з найважливіших чинників обороту. У зв'язку із цим правова невизначеність у питанні адекватного захисту інтересів добросовісного набувача та вигодонабувача за обтяженням може стати для цивільного обороту не менш важким тягарем, ніж необмежена віндикація майна первісним власником.

Цивільне законодавство України містить положення, які регулюють відносини добросовісного придбання обтяженого майна. Втім відповідним нормам бракує системності та узгодженості між собою, а обрана за-

конодавцем модель розподілу ризиків між учасниками приватних правовідносин не є універсальною та справедливою для усіх можливих фактичних ситуацій. Проблеми у законодавстві не могли не призвести до існування суперечливої судової практики, що в свою чергу негативно впливає на торговий оборот. За таких умов необхідною є розробка науково обґрунтованої моделі справедливого захисту інтересів як набувача, так і обтяжувача.

У вітчизняній науці цивільного права дослідження окремих аспектів категорії «добросовісність» та аналіз правовідносин щодо обтяження майна здійснювали Н. С. Кузнецова, Р. А. Майданик, Т. В. Боднар, В. В. Цюра, О. В. Красногор та інші науковці. Проте проблематика добросовісного набуття обтяженого майна не отримала самостійної розробки за часів незалежної України.

В історичному аспекті слід зазначити, що Б. Б. Черепакін, Ю. К. Толстой, Д. М. Генкін та інші вчені радянського періоду, які займалися проблематикою добросовісного набуття майна, предметно не досліджували питання придбання обтяжених речей у зв'язку з аналізом загальних проблем інституту добросовісного

набуття. Зіткнення інтересів добросовісних набувачів та заставодержателів тією чи іншою мірою були предметом аналізу цивілістів дореволюційної доби, зокрема І. М. Трепіцина, В. А. Удінцева, Є. В. Васьковського та інших. Однак з того часу минуло більше століття. Тим паче дійсно цікавим аналіз цих правовідносин є зараз, коли окремі пропозиції дореволюційних вчених були втілені законодавцем у життя (наприклад, реєстрація застави рухомого майна) [1, с. 24].

Таким чином, наявність невирішених практичних проблем на перетині інститутів добросовісного набуття майна та обтяжень майна, а також відсутність спеціальних наукових праць з цих питань обумовлює *актуальність даного дослідження*.

Метою цієї статті є аналіз правовідносин добросовісного набуття обтяженого майна від неуповноваженої особи (наприкладі заставленого майна), визначення впливу права застави на ці правовідносини та юридичної долі зазначеного обтяження добросовісно набутої рухомої речі.

У контексті обраного предмета дослідження необхідно враховувати, що у вітчизняній літературі немає уніфікованого розуміння категорії «обтяження». В цій частині найобґрунтованішою є кваліфікація обтяжень як суб'єктивних цивільних прав третіх осіб на майно [2, с. 79; 3, с. 46; 4, с. 7, 12]. Зокрема, щодо речей обтяженнями слід визнавати обмежені речові права [5, с. 5], а не заборони чи інші обмеження можливості реалізації повноважень власника. Відтак право застави є обтяженням майна, і принципи, покладені в основу вирішення конфлікту інтересів заставодержателя та добросовісного набувача заставленого майна, загалом мають застосовуватися й у спорах таких набувачів з іншими обтяжувачами.

З погляду юридичної догматики, якщо майно за відплатним договором придбане в особи, яка не мала права його відчужувати, добросовісний набувач набуває право власності на це майно, якщо воно вибуло з володіння власника чи законного володільця за його волею (статті 330, 388 ЦК України). У свою чергу основне правило, яке покликане

розподілити ризики між добросовісними набувачами та обтяжувачами майна, передбачене у ч. 1 ст. 10 Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» (далі – Закон). Відповідно до цієї норми у разі відчуження рухомого майна боржником, який не мав права його відчужувати, особа, яка придбала це майно за відплатним договором, вважається його добросовісним набувачем згідно зі ст. 388 Цивільного кодексу України за умови відсутності в Державному реєстрі обтяжень рухомого майна відомостей про обтяження цього рухомого майна. Добросовісний набувач набуває право власності на таке рухоме майно без обтяжень.

Як свідчить судова практика, найбільш широке застосування ч. 1 ст. 10 Закону отримала саме у спорах щодо відчуження заставленого майна. При вирішенні цього конфлікту суди з'ясовують дві обставини: дійсність договору про відчуження майна та добросовісність покупця. У подібних спорах ВГСУ займає позицію, згідно з якою договір купівлі-продажу заставленого майна, укладений власником без дозволу заставодержателя, підлягає визнанню недійсним, а покупець майна за змістом ст. 10 Закону не є добросовісним набувачем, якщо обтяження було зареєстровано [6; 7]. Більше того, вирішуючи одну зі справ ВГСУ чітко зазначив, що предметом регулювання норм ст. 10 Закону є випадки відчуження чи передачі у заставу майна боржником, який не мав на це права, «тобто майна, яке перебувало під обтяженням» [8]. І лише у випадку відсутності реєстрації застави чи внесення цих відомостей до реєстру вже після укладення власником договору купівлі-продажу суди визнавали покупця добросовісним набувачем [9].

На необхідність застосування норм ст. 10 Закону до відносин щодо відчуження власником заставленого майна звертав увагу і ВСУ. Проте найвищий судовий орган також в одних випадках погоджувався з необхідністю визнання недійсним договору про відчуження заставленого майна, укладеного без згоди обтяжувача [10], а в інших справах зазначав, що ч. 3 ст. 10 Закону передбачає не

такі правові наслідки відповідного правопорушення (відшкодування збитків) [11; 12].

У контексті наведеної судової практики необхідно зазначити таке.

По-перше, варто підтримати ідею щодо неможливості визнання недійсним договору про відчуження заставленого майна, укладеного власником без згоди обтяжувача. Застава майна, як й інші обтяження, не повинна перешкоджати власнику розпоряджатися своїм майном [13, с. 136]. Дійсно, приписами ст. 17 Закону України «Про заставу» та ст. 586 ЦК України власнику заборонено відчужувати майно без згоди заставодержателя, проте ця заборона існує в межах договірних відносин між цими особами [14, с. 730–731] і не становить сутності заставного права [15, с. 357]. Показово, що в одній із розглянутих справ ВСУ погодився з рішенням про визнання недійсним договору купівлі-продажу заставленого майна з тих підстав, що його укладення *суперечило умовам договору застави* [10], а не законодавчим приписам. Водночас порушення власником своїх договірних обов'язків не може бути підставою для недійсності договору власника з третьою особою та перешкодою для переходу права власності. У такому випадку інтереси заставодержателя мають забезпечуватися через властивість слідування застави [16, с. 673], яка притаманна усім речовим правам, адже перехід права власності сам по собі не тягне припинення права застави. Як відомо, способи захисту прав обумовлені як характером самого права, так і характером його порушення [17, с. 13]. З урахуванням цього у заставодержателя немає заінтересованості у визнанні недійсним договору купівлі-продажу та поверненні майна [18, с. 231], оскільки сутністю заставного права слід вважати можливість звернення стягнення на майно, на що не впливає особа власника. Цей висновок підтверджується також положеннями ст. 27 Закону України «Про заставу», відповідно до яких застава зберігає силу, якщо майно переходить у власність іншої особи.

По-друге, у разі продажу майна власником без дозволу заставодержателя відбувається продаж своєї речі та, відповідно, пе-

рехід права власності від власника до набувача майна, тобто має місце правонаступництво. Навпаки, в силу прямої вказівки у тексті ч. 1 ст. 10 Закону, ця норма тісно пов'язана зі ст. 388 ЦК України та має застосовуватися лише у системному зв'язку з останньою. У свою чергу, як обґрунтовано зазначав ВСУ, добросовісне набуття майна у розумінні ст. 388 ЦК України можливе лише тоді, коли майно придбане не безпосередньо у власника, а у особи, яка не мала права відчужувати це майно [19]. Відтак норма ч. 1 ст. 10 Закону регулює відносини набуття обтяженого майна від особи, яка не є власником чи уповноваженою власником, тоді як у випадку продажу майна власником без згоди заставодержателя взагалі відсутнє набуття майна від неуповноваженої особи у розумінні ст. 388 ЦК України. Безумовно, слід погодитися з позицією О. О. Маковської про необхідність захисту інтересів покупців майна за договорами із власником, які не знали та не могли знати про існування застави [20, с. 134], проте правовий статус цих осіб не є тотожним положенню добросовісного набувача за ст. 388 ЦК України. Відповідно, захист інтересів таких покупців має здійснюватися не на підставі ч. 1 ст. 10 Закону, а за приписами норм щодо відчуження обтяженого майна його власником (статті 9, 12 Закону).

У свою чергу, в разі продажу заставленого майна неуповноваженою особою, до цих правовідносин мають застосовуватися норми статей 330, 388 ЦК України та ч. 1 ст. 10 Закону. За змістом останньої *особа*, що придбала майно від неуповноваженого відчужувача за відплатним договором, *вважається його добросовісним набувачем згідно зі ст. 388 ЦК України* за умови відсутності в державному реєстрі відомостей про обтяження цього майна; добросовісний набувач набуває право власності на таке рухоме майно без обтяжень. Отже, цими положеннями закону *встановлюються як критерії оцінки добросовісності* набувача при застосуванні ст. 388 ЦК України, *так і визначається юридична доля обтяження*. Зокрема, у разі відсутності реєстрації обтяження покупець від-

повідної речі від неуповноваженої особи є добросовісним. За наявності інших умов, передбачених у ст. 388 ЦК України, у такого покупця виникає право власності на майно без обтяження, яке припиняється. Якщо ж обтяження було зареєстроване, покупець вважається недобросовісним, що виключає виникнення у нього права власності внаслідок відсутності однієї з умов, передбачених ч. 1 ст. 388 ЦК України. При цьому нормою ч. 1 ст. 10 Закону встановлено *неспростовну презумпцію недобросовісності* набувача речі у випадку реєстрації обтяження цього майна.

Визначення нормативної (догматичної) моделі вирішення конфлікту інтересів заставодержателя та набувача дозволяє проаналізувати обране законодавцем рішення *de lege ferenda*.

Свого часу Б. Б. Черепакін на підставі ст. 98 ЦК РРФСР 1922 року зазначав, що право власності виникає у добросовісного набувача, вільного від усіх обтяжень, зокрема від заставних прав [21, с. 226]. Інші цивілісти звертали увагу на те, що в разі добросовісного набуття майна від неуповноваженої особи припиняються обтяження цього майна, які набувач *добросовісно вважав відсутніми* [22, с. 139]. Саме останній підхід отримав найбільше поширення у нормах законодавства й доктрині сучасних розвинутих країн (наприклад Німеччини [23, с. 152], Швейцарії [24, с. 225] тощо).

Як бачимо, на відміну від положень чинного законодавства України, у приватному праві провідних європейських держав питання юридичної долі застави добросовісно набутого майна вирішується залежно від обізнаності набувача чи можливості знати про існування обтяження, а не від формальної реєстрації застави. Цей спосіб надання обтяженню публічності завжди діє поряд із критеріями добросовісності та не може підмінити останні, зокрема, встановленням неспростовних презумпцій. Тим більше, реєстрація обтяження не впливає сама по собі на виникнення права власності у добросовісного набувача майна. Наведений підхід слід визнати обґрунтованим з огляду на таке.

Наявність запису в державному реєстрі обтяжень не може однозначно свідчити про можливість отримання покупцем відомостей щодо дійсного власника майна. Так, наприклад, неуповноважена особа може передати чужу річ у заставу, а в подальшому здійснити відчуження цього самого майна за відплатним договором. У такому разі встановлене волею неуповноваженої особи обтяження буде чинним у зв'язку з реєстрацією в силу прямої вказівки ч. 2 ст. 10 Закону. Проте у набувача, який не знав і не міг знати про відсутність у відчужувача повноважень на розпорядження майном, не виникне право власності, оскільки згідно з ч. 1 ст. 10 Закону він кваліфікується як недобросовісний набувач саме тому, що обтяження було зареєстроване. Безумовно, такий підхід не може бути визнаний справедливим.

Водночас сама лише відсутність реєстрації обтяження не свідчить достовірно про неознаність набувача з існуванням обтяження, оскільки ця інформація може бути відома набувачу з інших джерел.

За таких обставин, на нашу думку, не можна визнати обґрунтованою позицію законодавця щодо неспростовної презумпції недобросовісності набувача майна від неуповноваженої особи за наявності запису про обтяження цього майна у реєстрі, яка закріплена у ст. 10 Закону.

Відомості державного реєстру обтяжень мають важливе значення для всього приватноправового обороту, оскільки дозволяють перерозподіляти ризики втрати майна. Водночас ці відомості слід використовувати відповідно до основного призначення цього реєстру, яким є надання публічності обтяженням, а не особі власника. У зв'язку з цим, укладення договору купівлі-продажу набувачем, який не знав і не міг знати (у тому числі з відомостей державного реєстру обтяжень) про відсутність належних повноважень у відчужувача, проте знав чи міг знати про наявність обтяжень майна, свідчить лише про те, що *набувач погодився на придбання майна разом із обтяженнями*. Отже, існує співпадіння волі власника майна, яким

стає добросовісний набувач, та волі заставо-держателя щодо обтяження майна заставою. Саме ця спільна воля зберігає чинність обтяження для нового власника. В іншому випадку, якщо набувач не знав та не міг знати про заставу майна з будь-яких джерел, таке обтяження має припинитися з моменту виникнення права власності на майно у добросовісного набувача. Підставою припинення права застави в цій ситуації виступає недотримання принципу публічності речових прав, внаслідок чого це обтяження позбавлене абсолютного характеру та не є чинним у відносинах із добросовісними третіми особами. Як справедливо зазначав свого часу І. М. Трепіцин, для виникнення права власності набувач (не легковажно, а з достатніх підстав) повинен вважати відчужувача власником чи загалом уповноваженою на відчуження особою. Таке саме незнання з достатніх підстав необхідне й для припинення чужих речових прав, які лежать на речі [22, с. 523].

Наведений аналіз дає підстави для загального висновку про те, що головним критерієм у розв'язанні конфлікту між інтересами добросовісного набувача майна та обтяжувача є *добросовісність набувача стосовно факту існування обтяження*. Обтяження, про які набувач майна від неуповноваженої особи знав чи міг знати з будь-яких джерел, зберігають свою чинність, а інші – припиняються. При цьому із записом про обтяження у державному реєстрі не може пов'язуватися презумпція обізнаності набувача про відсутність у відчужувача належних повноважень на розпорядження майном. Проте, якщо запис у реєстрі буде містити відомості, внаслідок яких набувач міг встановити дійсного власника майна, ця обставина не потребує допомоги презумпцій для спростування доводів відповідача за віндикаційним позовом про свою добросовісність. Для цього достатньо положень ст. 388 ЦК України, і будь-які додаткові вказівки закону за таких умов не потрібні.

Список використаних джерел

1. Удинцев Вс. Оставление заклада в пользовании должника / Вс. Удинцев. – СПб. : Типография Редакции периодических изданий Министерства Финансов, 1913. – 37 с.
2. Камышанский В. П. Пределы и ограничения права собственности : монография / В. П. Камышанский. – Волгоград : Волгоградская академия МВД России, 2000. – 224 с.
3. Микрюков В. А. Ограничения и обременения гражданских прав / В. А. Микрюков. – М. : Статут, 2007. – 255 с.
4. Тикк О. К. Категория «обременение» в гражданском праве Российской Федерации : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / О. К. Тикк. – М., 2011 – 24 с.
5. Цюра В. В. Речові права на чуже майно : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. В. Цюра. – К., 2007. – 22 с.
6. Постанова Вишого господарського суду у справі № 19/3420 від 20.06.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/801303>.
7. Постанова Вишого господарського суду у справі № 34/528 від 23.08.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17869385>.
8. Постанова Вишого господарського суду у справі № 16/224д/09 від 13.04.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/14884834>.
9. Постанова Вишого господарського суду у справі № 12/150 від 12.05.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9554804>.
10. Ухвала Верховного Суду України № 6-21488св07 від 06.08.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2300576>.
11. Ухвала Верховного Суду України № 6-14284св09 від 03.03.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8530663>.
12. Ухвала Верховного Суду України № 6-25337св09 від 12.05.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9668017>.

13. Барон Ю. Система римского гражданского права / Ю. Барон ; [пер. с нем. Л. Петражицкий]. – [2-е изд.]. – М., 1898. – Кн. 2 : Владение, кн. 3 : Вещные права. – 174 с.
14. Бевзенко Р. С. Проблемы исполнения обязательств и его обеспечения / Р. С. Бевзенко // Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики / под ред. В. А. Белова. – М. : Юрайт-Издат, 2008. – С. 711–758.
15. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. – [9-е изд.]. – М. : Издание Братьев Башмаковых, 1911. – 852 с.
16. Скловский К. И. Собственность в гражданском праве / К. И. Скловский. – [4-е изд.]. – М. : Статут, 2008. – С. 612–677.
17. Кузнецова Н. С. Регулирование гражданско-правовых отношений в Украине и направления совершенствования гражданского законодательства / Н. С. Кузнецова // Развитие гражданского законодательства: посткодификационный период : матер. міжнар. наук.-практ. конф., присв. 175-річчю Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – К. : Освіта, 2010. – С. 12–14.
18. Кратенко М. В. Продажа заложенного имущества без согласия залогодержателя: проблемы правопреемства / М. В. Кратенко // Вещные права: понятие, виды, основания приобретения : сб. науч. тр. в честь проф. Б. Л. Хаскельберга / под ред. Д. О. Тузова. – М. : Статут, 2008. – С. 229–238.
19. Ухвала Верховного Суду України № 6-12919св09 від 14.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10550858>.
20. Маковская А. А. Добросовестность участников залогового правоотношения и распределение рисков между ними / А. А. Маковская // Основные проблемы частного права : сб. статей к юбилею докт. юрид. наук, проф. Александра Львовича Маковского / отв. ред. В. В. Витрянский, Е. А. Суханов. – М. : Статут, 2010. – С. 130–150.
21. Черепяхин Б. Б. Труды по гражданскому праву / Б. Б. Черепяхин. – М. : Статут, 2001. – С. 225–280.
22. Трепицын И. Н. Приобретение движимостей в собственность от лиц, не имеющих права на их отчуждение / И. Н. Трепицын. – Варшава : Типография Варшавского Учебного Округа, 1907. – 549 с.
23. McGuire M.-R. National Report on the Transfer of Movables in Germany / Mary-Rose McGuire // National Reports on the Transfer of Movables in Europe. Volume 3: Germany, Greece, Lithuania, Hungary / edited by Wolfgang Faber, Brigitta Lurger. – Munich, 2011. – P. 1–192.
24. Foex B. National Report on the Transfer of Movables in Switzerland / Benedict Foex, Sylvain Marchand // National Reports on the Transfer of Movables in Europe. Volume 6: The Netherlands, Switzerland, Czech Republic, Slovakia, Malta, Latvia / edited by Wolfgang Faber, Brigitta Lurger. – Munich, 2011. – P. 159–253.

Корчагин М. П. Добросовестное приобретение обремененного имущества от неуполномоченного лица (на примере заложенного движимого имущества).

Статья посвящена исследованию правоотношений добросовестного приобретения заложенного движимого имущества. Анализируются теоретические и практические проблемы в этой сфере правового регулирования, обосновано разрешение конфликта между интересами обременителя и приобретателя имущества.

Ключевые слова: добросовестный приобретатель, презумпция добросовестности, залог, залогодержатель, прекращение обременений.

Korchagin M. P. Bona fide acquisition of encumbered property from an unauthorized person (on the basis of a pledged movable property example).

This article is dedicated to the research of legal relationships arising during bona fide acquisition of pledged movable property. Theoretical and practical problems in this area of legal regulations were analyzed, settlement of conflict between interests of an encumbrancer and acquirer of the property was substantiated.

Key words: bona fide acquirer, presumption of good faith, mortgage, mortgagee, termination of encumbrance.